

Türkiyədə nəşr edilmiş “Kazan” dərgisində (1970-1980) Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin nəşri və tədqiqi

İsmixan Osmanlı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: iosmanli59@yahoo.com

Annotasiya. Tatar xalqının klassik şairi Qabdulla Tukayın (1886-1913) ədəbi irsi dünya tatarlarının daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Onlar yaşadıkları ölkələrin elmi jurnallarında onun yaradıcılığının müxtəlif sahələrini əhatə edən elmi məqalələr yazıb nəşr etdirmiş, onun poeziyasından nümunələri tərcümə edərək yaymışlar. Bu işdə Türkiyədə mühacirət həyatı yaşayan tatar diasporunun qabaqcıl nümayəndələri – alim və ziyalılar, hətta biznes nümayəndələri böyük işlər görmüşlər. Onlar Türkiyədə müxtəlif dərnəklər yaratmış, qəzet və jurnallar nəşr etdirmiş, həmin mətbuat səhifələrində Tataristanın ictimai-siyasi həyatı ilə yanaşı, tarixi və ədəbiyyatı, şair və yazıçıları, elm adamları haqqında məqalələr yazıb çap etdirmişlər. Görkəmli şair, publisist, ictimai xadim Qabdulla Tukayın yaradıcılığı daha geniş təbliğ olunmuşdur. Tanınmış tatar və türk alimləri onun yaradıcılığı haqqında çoxlu məqalələr yazıb çap etdirmişlər. Türkiyədə Qabdulla Tukay yaradıcılığının ən geniş təbliğ olduğu jurnallar arasında 1970-1980-ci illərdə İstanbulda tatar diasporunun nəşr etdirdiyi “Kazan” jurnalının xüsusi yeri olmuşdur.

Bu məqalədə həmin dərginin müxtəlif nömrələrində Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin nəşri və tədqiqi sahəsində görülən işlərdən ətraflı bəhs olunmuşdur.

Açar sözlər: Türkiyə, Qabdulla Tukay, tatar diasporu, “Kazan” dərgisi, poeziya, tərcümə

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 14.10.2022; qəbul edilib – 18.10.2022

Publication and study of the literary heritage of Qabdulla Tukay in the journal “Kazan”, published in Turkey (1970-1980)

Ismikhan Osmanli

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: iosmanli59@yahoo.com

Abstract. The literary heritage of Qabdulla Tukay (1886-1913), the classic poet of the Tatar people, has always been in the center of attention of the Tatars of the world. They wrote and published scientific articles covering various fields of his creativity in the scientific journals of the countries where they live, translated and distributed examples of his poetry. A lot of work in this matter was done by the leading representatives of the Tatar diaspora living in Turkey as emigrants – scientists and intellectuals, even businessmen. They created various associations in Turkey, published newspapers and magazines, wrote and published articles on the social and political life of Tatarstan, as well as history and literature, poets and writers, and scientists. The work of the outstanding poet, publicist, public figure Qabdulla Tukay is widely advertised. Famous Tatar and Turkish scientists have written and published numerous articles on his work. The Kazan magazine, published by the Tatar diaspora in Istanbul in the 1970s and 1980s, occupied a special place among the magazines that widely promoted the work of Qabdulla Tukay in Turkey.

This article examines in detail the work done in the field of publication and research of the literary heritage of Qabdulla Tukay in various issues of this journal.

Keywords: Turkey, Qabdulla Tukay, Tatar diaspora, journal “Kazan”, poetry, translation

Article history: received – 14.10.2022; accepted – 18.10.2022

Giriş / Introduction

Türkiyədə Qabdulla Tukay ədəbi irsinin nəşri və tədqiqi işləri 5 mart 1953-cü ildə İosif Stalinin ölümündən sonrakı illərdə əvvəlki dövrlərdən öz məhsuldarlığı və yaddaqalan hadisələri ilə əlamətdar olmuşdur. İ.Stalinin ölümündən sonra SSRİ-də bütün sahələrdə müşahidə olunan nisbətən mülayimləşmə meyilləri sovetlər birliyində yaşayan türk respublikaları arasındakı ədəbi-mədəni əlaqələrdə də özünü göstərmişdir. Həmin dövrdə SSRİ ilə Türkiyə Respublikası arasında əlaqələrdə müsbət meyillər türk respublikaları ilə Türkiyə arasındakı əlaqələrə də öz müsbət təsirini göstərmişdi. Türk respublikaları ilə Türkiyə arasında mədəni əlaqələr yeni reallıqlardan çıxış edərək inkişaf etdirilməyə başlamış və Türkiyədə Qabdulla Tukayın ədəbi irsinə münasibət də köklü surətdə dəyişilmiş, onun poeziyasına və şəxsiyyətinə maraq daha da artmışdır.

Əsas hissə / Main Part

Keçmiş Sovet İttifaqı ilə Türkiyə Respublikası arasında ilq münasibətin yaranmasından istifadə edən tatar diasporasının ziyalıları da fəallıq göstərməyə, Tatarıstanla Türkiyə arasında ədəbi əlaqələrin qurulmasında və daha da inkişaf etdirilməsində aktiv rol oynamağa başlamışdılar. Bu işdə çar Rusiyası dönməndə müxtəlif təzyiqlərə məruz qalan və 1917-ci ildə bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi səbəbindən Türkiyədə mühacirət həyatı yaşayan Yusuf Akçura (1876-1953), Sadri Maksudi Arsal (1880-1957), Reşid Rahmeti Arat (1900-1964), Akdes Nimet Kurat (1903-1971), Abdullah (Abdulbari) Battal Taymas (1883-1969), Ayaz İshaki (1898-1954), Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984), Zakir Kadiri Ugan (1878-1954), Saniye İffet Ugan (1900-1957), Ahmet Temir (1912-2003), Saadet Çağatay (1907-1989), Nadir Devlet (1944-2021) kimi məşhur Kazan-tatar ziyalıları Türkiyədə Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin təbliği sahəsində də böyük xidmətlər göstərmişlər. Bu dövrün 60-cı illərində Abdullah Baytal Taymas “Kazanlı Şair Abdullah Tukay Üzerine” [16, s.40-47], Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat “Abdullah Tukay” [2, s.76-81], Prof. Dr. Ahmet Temir “Abdullah Tukay (1886-1913)” [19, s.49-52], Türkiyənin məşhur dilçi alimi Həmzə Zülfikar “Abdullah Tukay (1886-1913)” [28, s.38-49] adlı məqalələrində türk oxucularına Tukayın həyatı və yaşadığı mühit, şairin ədəbi yaradıcılığı və tatar ziyalılarının onun əsərləri haqqında düşüncələri barədə məlumat vermişlər.

Yuxarıda adları çəkilən alimlər Türkiyədə öz dərnəklərini yaratmış, tatar mədəniyyəti və ədəbiyyatının, tanınmış tatar ədəbi simalarının Türkiyədə tanınması istiqamətində müxtəlif fəaliyyətlər göstərmişlər. Onlar fərdi araşdırmaları ilə bərabər, Tukayın Türkiyədə tanınması, ədəbi irsinin tədqiqi və nəşri istiqamətində öz dərnəkləri vasitəsilə də böyük işlər görmüşlər. Məhz onların fədakar əməyi sayəsində Qabdulla Tukayın ölümündən sonra əsərləri müxtəlif illərdə Türkiyədə tədqiq edilməyə, türk dilinə uyğunlaşdırılaraq ayrı-ayrı məcmuələrdə, toplularda çap olunmağa, ayrıca kitab kimi nəşr olunmağa başlamışdır. 60-cı illərdə onların səyi nəticəsində Türkiyədə “Tukay” mədəni cəmiyyəti fəaliyyətə başlamışdır. Uzaq Şərqdən köçüb İstanbulda yaşayan Rifat Mühtəşipin (1925-...) rəhbərliyi ilə İstanbulda yaşayan Kazan gəncləri 1963-cü ildə “Tukay Gençlik Kulübü” təsis etmişlər. Bu Klubun 1965-ci ilin martından 1968-cı ilin sentyabr-oktyabr-noyabr aylarına qədər 10-12 səhifəlik “Tukay bülleteni” (nəşri hazırlayanlar: A. Akış, S.Arslanbek, N.Binark) nəşr olunmuşdur. Bu illərdə bülletenin 37 nüsxəsi işıq üzü görmüşdür [6, s.5]. Gənclər dərnəyi 1964, 1965, 1966, 1967-ci illərdə “Tukay Bayramı” adı altında Tukayın anım gecələrini keçirmişdir. Gecələrdə Tukayın yaradıcılığından danışılır, şeirləri oxunur, müxtəlif oyunlar və folklor nümunələri göstərilirdi [7, s.82; 7, s.7]. Gənclər Tukayın doğum və vəfat günlərində “Tukay günü” adlı tədbirlər də keçirmişlər. Bu tədbirlərdə Türkiyədə yaşayan tatarlarla bərabər, türk xalqlarının mühacir həyatı yaşayan ziyalıları, Türkiyənin tanınmış elm və mədəniyyət xadimləri, ictimaiyyətin nümayəndələri və tatar gəncləri iştirak edirdilər. Tədbirlərdə tanınmış alimlər Tukayın yaradıcılığı haqqında çıxışlar edir, mətbuatda məqalələr dərc etdirirdilər. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Ord. Prof. Dok. Reşit Rahmeti Arat (1900-1964) yu-

xarıda adıçəkilən “Abdullah Tukay” adlı məqaləsini İstanbulda Kazan tatar gənclərinin 23 aprel (Nisan) 1964-cü ildə keçirdikləri “Tukay günü” münasibəti ilə yazıb nəşr etdirmişdir. 28 oktyabr (Ekim) 1967-ci ildən “Tukay Bayramı”ları “Kazan Türkləri Şənliyi” (“Kazan Türkləri Şənligi”) olaraq keçirilmişdir.

1969-cu ildə “Tukay Gençlik Kulübü” üzvlük üçün yaş həddini qaldırandan sonra Klub Ankara-da “Kazan Türkləri Kültür və Yardımlaşma Dərnəyi” kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Dərnək 1970-ci ildən başlayaraq, tatar kökənli məşhur iş adamı Əhmət Vəli Məngərin (Ahmet Veli Menger, 1891-1978) maliyyə köməkliyi ilə İstanbulda “Kazan” dərgisini nəşr etmişdir. Məqsədi tatar xalqının tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını və məşhur tatar simalarını Türkiyədə və dünyanın böyük ölkələrində tanıtdırmaq olan məcmuənin üç ayda bir dəfə nəşr olunması nəzərdə tutulmuşdu. Lakin müəyyən səbəblərdən dərginin bəzi illərdə bir, iki və üç nömrəsi çapdan çıxmışdır [15, s.73]. Məşhur tədqiqatçı-alim, əslən tatar türkü olan Nadir Devletin rəhbərliyi ilə məcmuənin 1970-1980-ci illərdə cəmi 1426 səhifə olmaqla, 23 nömrəsi işıq üzü görmüşdür. Məcmuədə məqalələr Türkiyə türkcəsində, bədii ədəbiyyat nümunələri isə latın qrafikası ilə tatarca orijinalda və türkcə tərcümədə verilmişdir. Məcmuə Türkiyənin Ankara, İstanbul, Eskişehir kimi böyük şəhərlərində və tatarlar yaşayan Finlandiya, Yaponiya, Amerika, Almaniya və Avstraliya kimi ölkələrdə yayılmışdır. Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin təbliği sahəsində böyük xidmətlər göstərmiş məcmuə birinci nömrəsində onun “Sak-suk beyləri”ni vermişdir. Əvvəlcə qədimdən tatarlar arasında yayılmış “Sak-suk beyti” əfsanəsi haqqında qısaca məlumat verilmişdir. Tukayın özünün də “Sak-suk beyləri”ni bu xalq əfsanəsindən təsirlənərək yazdığı qeyd edilmişdir. Sonda şairin məşhur “Sak-suk beyləri”ndən biri tatar dilində və Türkiyə türkcəsinə tərcümədə verilmişdir [22, s.34-41].

“Kazan” dərgisinin 1971-ci ildə nəşr edilmiş 3-cü nömrəsi əvvəlki nömrələrdən həm Tukay haqqında verilmiş məqalələr, həm də şairin bu nömrəyə salınmış şeirlərinin sayı etibarilə fərqlənir. Nömrədə Tukay haqqında silsilə yazı və şeirlər Nadir Devletin “Kazan Türkləri və Abdullah Tukay” adlı məqaləsi ilə açılır [8, s.6-11]. Məqaləyə Tukayın Kazanda çəkirdiyi fotoşəkli, Klyaçkin xəstəxanasında yataqda çəkilmiş fotoşəkli və vəfatından sonra cənazə mərasimindən çəkilmiş fotolar daxil edilmişdir. Müəllif məqalənin əvvəlində Tukayın tərcümeyi-halından qısaca məlumat vermiş, onun 7-8 illik şairlik həyatı haqqında yazmışdır: “Bu 7-8 il onun məşhurlaşmasına əngəl olmamış, əksinə şöhrəti artmış və xalqın sevimlisi olmuşdur. Hətta bu gün belə, Tukay istər xarici ölkələrdə yaşayan tatarlarda olsun, istər sovet Rusiyasında yaşayan tatarlarda olsun, yenə ən yüksək mərtəbədədir. Süyüm Bikə minarəsi (Xan Məscidi) kazanlıların necə istiqlal simvoludursa, Tukay da tatar xalqının ədəbi bir simvoludur” [8, s.6]. Tatarıstanda Tukayın adının əziz tutulduğunu, onun adına mükafat təsis edildiyini bildiren müəllif, sonra böyük şairin əsərlərinin dünyanın bir çox xalqlarının, o cümlədən türk xalqlarının dillərinə tərcümə edilərək çap edildiyini, dünyanın tanınmış şairlərinin ona şeirlər həsr etdiyini diqqətə çatdırmışdır. Professor Fuad Köprülü başda olmaqla, Türkiyədə yaşayan tatar aydınlarından Abdullah Baytal Taymas, Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat, Prof. Dr. Ahmet Temir və Türkiyənin məşhur dilçi alimi Həmzə Zülfikarın, xarici ölkə alimlərinin öz vətənlərində Tukaya həsr etdikləri məqalələr yazdıqlarını bildirmişdir. Tukayın şeirlərinin bütün tatarlar arasında geniş yayıldığını bildiren müəllif, onun dillər əzbəri olan bəzi şeir nümunələrini diqqətə çatdırmışdır. 1971-ci ilə qədər Türkiyədə fəaliyyət göstərən tatar cəmiyyətlərinin Tukayla bağlı həyata keçirdikləri tədbirlərdən söhbət açan müəllif 22.05.1965-ci ildə Nailə Binarkın “Tukayın həyatı” adlı əsərinin “Kazan Kültür və Yardımlaşma Dərnəyi” tərəfindən səhnəyə qoyulduğunu bildirmişdir [8, s.11].

Bu nömrədə Əhməd Temirin “Tukay Devri Kazan Şairləri” adlı məqaləsi də işıq üzü görmüşdür [20, s.13-17]. Məqalədə müəllif Tukayın müasirləri və ona yaxın dövrdə Kazanda yaşayan tanınmış tatar şairlərindən Məcid Qafuru (Mecid Gafuri), Sagit Remi, Dərdimənd (Derdimend), Zərif Bəşiri (Zarif Beşiri), Ükmasi (Ukmasi), Əhnəf Tanqatar (Ahnef Tangatar)ın poetik yaradıcılıqları haqqında yığcam məlumat vermiş və yaradıcılıqlarından bəzi nümunələri göstərmişdir.

Bu nömrədə Nadir Devletin məqaləsi ilə Əhməd Temirin məqaləsinin arasında Tukayın “Vəsiyyətim” adlı şeirinin ərəb qrafikası ilə şairin öz əlyazması və şerin latın qrafikasında türkcəsi verilmişdir (s.12). Sonra ardıcıl olaraq şairin “Tugan tel” (“Ana dili”) şeiri (s.18) və “Şürelə” (“Şürelisi”) poeması (s.19-26) həm tatar dilində, həm də türkcəyə tərcümədə verilmişdir.

Tatar şairlərindən Sultanın (Ahmed Virgaz) “Şagirge” (Şairə”) (s.27-28), Şahveli Klevli İlderin “Tukay izinden” (“Tukay izindən”) (s.29-30), “İl yuldızı” (“İl ulduzu”) (s.31-32) adlı Tukaya həsr edilmiş şeirləri də bu nömrəyə daxil edilmişdir.

Dərginin 1972-ci ildə çapdan çıxmış 7-8-ci birləşmiş nömrəsinə Seniye Işıqayın Qabdulla Tukaya ithaf etdiyi Türkiyə türkcəsində “Nisan yağmuru” (“Aprel yağışı”) adlı dörd bəndlik şeiri daxil edilmişdir [12, s.60]. Olduqca incə və tərəvətli olan bu şeirin birinci bəndində Tukayın aprel ayında dünyaya göz açdığı və aprel ayında da əbədi olaraq gözlərini yumduğunu bildirilir:

*Hər ilin aprel yağışı torpağa düşəndə,
hər yer buxur qoxuyar,
“Böyük Xalq şairi” Abdullah Tukay
bu buxurdan doğular.
Bu ayda doğulub şöhrətləndi, bu ayda da əbədiləşdi,
O, xalqına istiqlal və milli ruhu aşıllayan dahi idi.*

Sonrakı bəndlərdə Tukayın xalq şairi olaraq doğma tatar xalqı qaşısındakı xidmətləri poetik dillə diqqətə çatdırılır və ən sonda onun tatar xalqının yaddaşında əbədi olaraq yaşayacağı söylənir:

*Hafizələrə nəqş edilən və zehinlərdə pərçimləşən o,
Şeiri ilə ruhda o, milli duyğuda o, zahiri dünyada o.
O ki, aprel yağışları kimi, birə min feyzlər qatan o,
Daima məhəbbət və sevgilə anılan qardaş o.*

Dərginin həmin nömrəsinə Qabdulla Tukayın 1913-cü ildə görkəmli tatar tarixçi və etnoqraf alimi Şihabəddin Mərcaniyə (1818-1889) ithaf etdiyi “Şihab həzrət” adlı şeiri də daxil edilmişdir. Şeir tatar və türk dillərində verilmişdir [24, s.80-83].

1973-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin qurulmasının 50 (1923–1973) və Tukayın vəfatının 60 ili tamam olmuşdur. “Kazan” dərgisi həmin ildə çapdan çıxan 10-cu nömrəsini, demək olar ki, bu iki əlamətdar hadisəyə həsr etmişdir. Dərginin əvvəlində Cümhuriyyət mövzusunda bir neçə məqalə verilmişdir. Tukay mövzusunda yazılar professor Ahmet Temirin “Abdullah Tukay (1886-1913)” adlı məqaləsi ilə başlayır [18, s.37-40]. Məqalənin əvvəlində şairin fotosəkli verilmişdir. Tanıtım xarakterli məqalənin əvvəlində şairin bibliografiyasına qısa bir ekskurs edilmiş, onun müəllimi və dostu Kamil Töhfətullinin Uralskdə nəşr etdirdiyi qəzet və jurnallarda onunla birlikdə çalışdığı bildirilir. Qeyd edilir ki, o, Kamilin 1905-ci ildə nəşrə başladığı “Fikir” qəzetində, bu qəzetin nəşri dayandırıldıqdan sonra, 1906-cı ildə nəşrə başladığı “Əl əsrül cədid” və “Uklar” adlı satirik jurnalında bərabər işləmişdir [18, s.37-38].

Məqalədə Tukayın Kazanda yaşadığı dövr haqqında da məlumat verilir. Qeyd edilir ki, Tukay Kazanda 1908-ci ildən Əli Əsgər Kamalın nəşr etdirdiyi “Yaşen” (“İldırım”) adlı satirik jurnalda çalışmışdır.* Jurnalın nəşri dayandırıldıqdan sonra, həyatının sonuna kimi – 1910-cu ildən “Yalt-yult” adlı satirik və 1912-ci ildən nəşrə başlayan “Kuyaş” (“Günəş”) adlı jurnallarda çalışmışdır. Jurnalistlik fəaliyyəti ilə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da məşğul olan şair şeirlərini, əsasən, Orenburqda çıxan “Vakit” qəzetində, “Şura” və “Ang” məcmuələrində dərc etdirmişdir [18, s.38-39]. “Abdullah Tukay, Kazan ölkəsinin məfkurəsini tərənnüm edən tam mənası ilə ideoloq bir şair idi. O, şeirləri ilə milliyətçilik məfkurəsinə açıq bir sistem verməyə çalışdı. Kazan ölkəsindən onun qədər dini və milli duy-

* Satirik-yumoristik “Yaşen” (“İldırım”) jurnalı 1908-ci ilin avqustundan 24 iyun 1909-cu ilə qədər, ayda iki dəfə çıxmaqla, Kazanda nəşr edilmişdir. Cəmi 10 nömrəsi işıq üzü görmüşdür. Jurnalın naşiri, redaktoru və rəssamı Qalib Əsgər Kamal olmuşdur. Jurnalın nəşrə hazırlanmasında Q.Tukay və F.Əmirxan da yaxından iştirak etmişdir. Maliyyə çətinliyi səbəbindən nəşri dayandırılmışdır. Вах: Татарская периодическая печать: Научно-энциклопедическое издание. Сост. и науч. ред. Р.А.Айнутдинов, З.З.Гилазев. – Казань: Изд-во Академии наук РТ, 2017, с.163.

ğuları modern qəlibə salaraq və gözəlləşdirərək xalqa çatdıran olmamışdır. Ondan sonra qurulan milli mücadilə və passiv müqavimətin qüvvətlənməsində Tukayın təsiri böyük olmuşdur. Ən başda onun şeirləri vasitəsilə ən kiçik kəndlərə və məktəb **köşələrinə** gedənə qədər milli və dini duyğular aşılarmış və uşaqların qəlblərinə hopmuşdur”, – deyən müəllif Tukayın doğma tatar xalqının milli mücadilə tarixində böyük xidmətlərini göstərdikdən sonra, məqaləsini professor Reşit Rahmeti Aratın Tukay haqqında dediyi fikirlərlə tamamlamışdır [18, s.39-40].

Dərginin həmin nömrəsində Hüseyn Gabdüşün (1901-1944) “Neden ben küçük “Apuş” değil kos-kocaman “Tukay” oldum?” adlı kiçikhəcmli yazısı da verilmişdir [10, s.41-42]. Əslində, bu yazını Tukayın acı taleyinə yazılmış elegiya da adlandırmaq olar. Müəllif uşaqlıqda qohumları tərəfindən “Apuş” adlandırılan Tukayın yetimlikdə keçən uşaqlığına hüznü bir ağı deyirmiş kimi yazır: “Uşaqlıq vaxtı yetimlik, gənçlik çağı tənhalıq, bütün ömrü beşikdən qəbrə qədər bəxtsizlik yolu ...

Çətindi, yarısı çürümüş köksünü tutaraq öksürdü. Bu, azmış kimi, indi könlü sızıldan acı həqiqət qarşısında: Ayaz İshakinin “Müəlliməsi”ndəki Fatmanın sözləri ilə söyləsək: “Gənc yaşda ölən Abdullah Tukayı yadınıza salın, hər hansı bir tatar qızından şirin bir söz, gülər bir üz görməyən bu tatar şairinin halını, faciəsini düşünün!” [10, s.41]. Amma xoşbəxtlikdən bu “Kuşlavuç yetimi” fitri istedadı, əzmkarlığı ilə yaddaşlarda “evdən evə, eldən elə dolaşan yetim bir kənd uşağı, yalnız, “Kiçik bir Apuş” olaraq qalmadı. Tatar xalqının unudulmaz yenilik tərəfdarı Abdullaha Mühəmməd Arif oğlu “koskocaman Tukay” oldu” [10, s.42].

Sanki bilərəkdən bu yazının ruhuna uyğun olsun deyə şairin “Şagır” – “Şair”, “Üzilgen ümit” – “Üzülən ümid” və “Kimden yardım izlerge?” – “Kimdən kömək istəməli?” adlı şeirləri Nadir Devlət tərəfindən “Abdullah Tukayın şeirlərindən örnəklər” adı altında tatarca və türkcəyə tərcümədə verilmişdir [5, s.43-47]. Şeirlərdən sonra Qabdulla Tukayın müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuş kitablarının bir neçəsinin üz qabıqlarının fotosəkilləri verilmişdir.

Bu nömrədə Qabdulla Tukaya həsr edilmiş silsilə Nailə Binarkın “Abdullah Tukayın şeirlərində uşaq mövzusu” adlı kiçikhəcmli məqaləsi və şairin bir neçə uşaq şeiri ilə tamamlanmışdır [3, s.48-53]. Məqaləsində Tukayın milləti qarşısında böyük xidmətlərini qeyd edən müəllif, qısaca olaraq şairin şeirlərinin bədii xüsusiyyətlərindən söz açmış, onun uşaq şeirlərinin mövzusunə toxunaraq yazmışdır: “Bir xalq çocuğu olan Tukay xalq hissiyatının bir simvolu halına gəlmiş, millətinin böyük sevgisini qazanmış və milli vicdanlarda qüvvətlə yer etmişdir” [3].

20-ci yüzilin ilk yarısında şeirlərində milli duyğuları lirik bir hava ilə əks etdirən Abdullah Tukay şeir aləmində yeni bir cığır açmışdır. Millətə xidmət etməyi könlündə və fikrində başda gələn tək düşüncə olaraq duyan şair, şeirlərində bu duyğu və düşüncələrini tərənnüm etmişdir. Deyə bilərik ki, onun uşaqlar və gənclər üçün yazmış olduğu və məktəb kitablarına daxil edilən şeirlərində vətən, millət sevgisi və faydalı olmaq ünsürü şeirlərinin başlıca mövzusu olmuşdur...

Onun şeirlərindəki lirik fikirlər çiçək açmışdır. Şair millətinin həyatından qüvvət almış və iç dünyasının zənginliyini şeir halında çövhərləndirmişdir.

Hiss və düşüncələrinin dərinliyini millətə qarşı sönməz məhəbbət duyğusu və sevgisi ilə birləşdirərək şeirlərini yazmışdır...

Şeirlərindəki fikir və hiss zənginliyi, dilindəki ahəng, vəzn və qafiyə birliyi haqlı olaraq ona bu şöhrəti qazandırmışdır.

Uşaqlar üçün meydana gətirdiyi tərbiyəvi və əxlaqi şeirləri ilə uşaq ədəbiyyatında da mühüm bir yer işğal etmişdir. Bu gün hər zaman uşağın kiçik yaşda əzbərlədiyi ilk şeirlərindən biri olan “Tuğan til” – “Ana dili”ni bilməyən yoxdur. Bu şeirində Tukayın dilə olan bağlılığını görürük” [3, s.48-49]. Yazının sonunda Tukayın uşaqlar üçün yazdığı “İş” – “İş”, “Bişik cırı” – “Bişik nəğməsi”, “İssiz çiçək” – “İysiz çiçək”, “Ata bilen bala” – “Ata ilə bala”, “Behitli bala” – “Bəxtli uşaq”, “Sabiga” – “Körpəyə” adlı şeirləri tatar dilində və türkcəyə tərcümədə verilmişdir [3, s.49-53].

Dərginin 1974-cü ildə çapdan çıxan 11-ci nömrəsində yenə də Tukayın şeirlərindən nümunələr verilmişdir [25, s.52-58]. Bu nömrədə şairin “Taz” (Bir avıl malayı avızından) – “Keçəl” (Kəndli oğlanın dilindən) adlı şeiri həm tatar dilində, həm də N.Binarkın türkcəyə tərcüməsində verilmişdir [3, s.52-55]. Sonra şairin aşağıdakı beyti hər iki dildə verilmişdir:

*Akılın bilen kürseñn, küziñ aldamas,
Küñ bilen işitseñ, kulagın yalğanlames.*

*(Ağlın ilə görsən, gözün aldatmaz,
Könlün ilə eşitsən, qulağın yalan deməz).* [3, s.55]

Şairin “Tilənçi” – “Dilənçi” [25, s.56-57] və “Nesihət” – “Nəsihət” [25, s.58] adlı şeirləri də həm tatar dilində, həm də türkcəyə tərcümədə dərğinin bu nömrəsinə daxil edilmişdir.

Dərğinin 1974-cü ildə işıq üzü görən 12-ci nömrəsi görkəmli tatar yazıçı-publisisti və ictimai xadimi, böyük türkçü və istiqlal mücahidi, qəzetçi Ayaz İshakinin (1878–1954) vəfatının 20-ci ildönümü münasibətilə onun xatirəsinə həsr edilmişdir. Qabdulla Tukayın 1913-cü ildə nəşr etdirdiyi “Möhərrirqə” – “Mühərrirə” adlı şeiri tatarca və N.Bınarkın tərcüməsində türkcədə dərğinin bu nömrəsinə daxil edilmişdir [23, s. 46-47]. Şeirinin dərğinin bu nömrəsində verilməsi səbəbsiz deyildir. Məlumdur ki, Tukay bu şeirini ad göstərməsə də, 10-dan çox qəzet və jurnal çıxarmış məşhur qəzet redaktoru (mühərriri) Ayaz İshakiyə xoş münasibətini, onunla həmrəy olduğunu bildirmək üçün yazmışdır [27, s.470]. Ayaz İshaki çar hökuməti tərəfindən təqiblərə məruz qalmasına baxmayaraq, Qabdulla Tukayın sağlığında dörd qəzet və jurnal – ilk dəfə 1902-ci ildə gizli “Hürriyyət” (“Azadlıq”) dərğisini, 1906-cı ildə “Tan yıldızı” (“Dan ulduzu”) qəzetini, 18 dekabr 1906 – 1 iyun 1907-ci illərdə “Tan majmuqası” (“Dan almanaxı”) dərğisini, 1907-cı ildə “Tavış” (“Səs”) qəzetini çıxarmağı bacarmışdı. Buna işarə edərək, Tukay həmin şeirində yazmışdır:

*Dugrı süyle, dugrı yaz, hevef itme heçbir kimseden,
Sabir ul, çün düşməmiştir işlərin sehli seña.*

*Bahtiyar sen dürt ceride sahibi ulmakla sen,
Çün akar her dürt taraftan megrifet nehri seña.*

*Kanıg ulma bu kaderle, it terekki, alga bas:
Nasip iter abharı gilmiñ in derin behri seña.* [23, s.46]

*(Doğru söylə, doğru yaz, qorxma heç bir kimsədən,
Səbirli ol, çün düşməmişdir işlərin səhli sənə.*

*Bəxtiyarsan dörd qəzet sahibi olmaqla sən,
Çün axar hər dörd tərəfdən mərifət nəhri sənə.*

*Qane olma bu qədərle, et tərəqqi, öndə get:
Nəsib olar elm dənizinin ən dərin bəhri sənə).*

“Kazan” dərğisində tatar ədiblərinin ədəbi-bədii əsərləri, ədəbiyyatşünaslıq və tarixə aid tədqiqatlarla yanaşı, ümumtürk və tatar teatr və musiqisinə də həsr edilən məqalələrə geniş yer verilmişdir. Dərğinin 1975-ci ildə işıq üzü görən nömrəsində tatar xalq oyunları, teatrı və musiqisinə aid məqalələr dərc edilmişdir. Bu qəbildən olduğuna görə, Tukayın “Teatr” şeiri də tatar və türk dilinə tərcümədə bu nömrəyə salınmışdır [26, s.31-32].

1976-cı ildə Qabdulla Tukayın anadan olmasının 90 illiyi doğma Tatarıstanda olduğu kimi, Türkiyədə də keçirilmişdir. Türkiyəli alimlər və Türkiyədə yaşayan tatar əsilli ədəbiyyatşünaslar qəzet və jurnal səhifələrində böyük şairin yaradıcılığından bəhs edən məqalələrlə çıxış etmişlər. “Kazan” dərğisi də həmin ildə çapdan çıxan 17-ci nömrəsində Tukay mövzusunda geniş yer ayırmışdır. Bu nömrədə şairin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən məqalələrlə yanaşı, şairin öz şeirləri və ona həsr olunmuş şeir dərc edilmişdir. Dərğinin Tukaya həsr olunmuş hissəsi şairin 33-cü səhifədə verilmiş fotosəkli ilə açılır. Dərğinin 34-cü səhifəsində isə şair haqqında redaksiyanın qısa

məlumatı yer almışdır. Burada deyilir: “Kazan türk ədəbiyyatının ən tanınmış yazarlarından biri olan milli şair Abdullah Tukayın anadan olmasının 90-cı ildönümü münasibəti ilə həm ölkəmizdə, həm də Türkiyə xaricindəki digər ölkələrdə (Tatarıstan, Amerika, Finlandiya və s.) anım günləri keçirilməkdə, xatirəsinə əsərlər nəşr edilməkdədir.

Kazan türk ədəbiyyatında Abdullah Tukay qədər xalq tərəfindən sevilən və təqdir edilən başqa bir şairə çox az rast gəlinir. Kazan türkləri arasında bu gün Abdullah Tukayı tanımayan və onun şeirlərindən bir neçəsini əzbər bilməyən bir kimsənin tapılmadığını söyləmək mümkün deyildir. Kazan türkləri xaricində də türk ədəbiyyatı tarixində ən çox adına rast gəlinən şair, şübhəsiz, Abdullah Tukaydır.

Kazan türk ədəbiyyatında yeni bir cığır açan Abdullah Tukay, milli duyğuları şeirlərində dövrünün şərtlərinə ustalıqla uyğunlaşdırmışdır. Abdullah Tukayın şeirləri ilə türklük, vətən və millət sevgisi məktəb uşaqlarının kitablarında yer almış, millətin qəlbinə milli, dini və mənəvi ruh aşılamışdır” [21, s.34].

Redaksiya yazısından sonra Saniyə Işıqayın Tukayın 90 illik yubileyinə həsr etdiyi üç bəndlik “Abdullah Tukayın 90-cı yildönümü” adlı şeiri verilmişdir [11, s.35].

Dərgidə Qabdulla Tukayın poetik irsindən nümunələr də yer almışdır. Tukay yaradıcılığının tanınmış tədqiqatçısı və əsərlərinin türk dilinə tərcüməçisi Nailə Binarkın tərcüməsində şairin “Su anası” (“Su anası”) poeması və “Kadır kiç” (“Qədir gecəsi”) adlı şeiri oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır [11, s.36-40].

Şəmsiyə Apakayın dərgidəki “Ben Kazanda” adlı məqaləsində müəllifin Tatarıstanda Tukayla bağlı yerlərə səyahət təəssüratları yer almışdır [1, s.41-42].

Dərginin həmin ilin 18-ci nömrəsində anadan olmasının 90 illiyi münasibəti ilə Nerkiz Deuş-Gielingin böyük şairə ithaf etdiyi “Tukayga hörmətlər bilən” – “Tukaya hörmətlərlə” adlı qəzəli tatar və türk dilinə tərcümədə verilmişdir [4, s.37-38].

Dərginin 1978-ci il 21-ci nömrəsində görkəmli tatar elm xadimi, yazıçı və qəzetçi Abdullah Battal – Taymasın (1883-1969) “Yeni Kazan türk ədəbiyyatına quşbaxışı” adlı məqaləsi dərc edilmişdir [17, s.7-26]. Məqalədə sovetlərdən əvvəlki və sovet dövrü tatar ədəbiyyatının nəsr, dramaturgiya və poeziya qolu haqqında fikir bildirilir və hər bir dövrün tanınmış ədəbiyyat xadimlərinin həyat və ədəbi yaradıcılığı haqqında yığcam məlumat verilir. Müəllif sovetlərdən əvvəlki tatar ədəbiyyatının nəzm qolunun ən tanınmış nümayəndəsi kimi, Qabdulla Tukayın yaradıcılığını örnək göstərir, onun ədəbi yaradıcılığı haqqında fikrini bildirir və Tukayın yaradıcılığının Uralsk və Kazan dövrünü qısaca belə səciyyələndirir: “A.Tukay əslən Kazana bağlı bir kənddən olsa da, təhsilini Kazandan çox uzaqlarda Qazax-Qırğız bozqırları sərhədlərində olan Yayık (Cayık) qalası adlı bir şəhərin mədrəsəsində almış, şairlik həvəsi və qabiliyyəti də oralarda ortaya çıxmışdır. Orada ikən, başqaları kimi, Tukay da çağatay və osmanlı nəzmlərinə öykünərək, şeir söylərdi. Amma 1907-ci ildə Kazana gələndə oradakı “gənc qələmlər”in təsiri ilə yeni müşahidə olunan Kazan ədəbi yazı dili ilə yazmağa başladı və öləncə qədər bu yoldan ayrılmadı. Hətta bu yeni dilin işlənməsinə, inkişafına çox yaxşı xidmət də etdi” [17, s.18].

“Kazan” dərgisi nəşr olunduğu dövrdə Tukayın poeziyasından nümunələrlə yanaşı, ona ithaf olunmuş bir neçə şeir də dərc etmişdir. Tukaya həsr olunmuş yeni bir şeir dərginin 1978-ci ildə işıq üzü görmüş 22-ci nömrəsində dərc edilmişdir. “Dahi Tukayın iske alu” – “Dahi Tukayı xatırlama” adlı şerin müəllifi Minhacdır. Şeir tatar və türk dillərində verilmişdir [13, s.44-46]. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, 1980-ci ildə dərginin 23-cü sayı işıq üzü görsə də, həmin nömrədə Tukay mövzusunda material verilməmişdir. Buna rəğmən, Minhacın Qabdulla Tukaya ithaf edilmiş şeiri dərgidə böyük şairə həsr edilmiş son ədəbi nümunədir.

Nəticə / Conclusion

“Kazan” dərgisi nəşr olunduğu dövrdə Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin Türkiyədə və xaricdə təbliği sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Dərginin bu fəaliyyəti haqqında vaxtilə məqalələr yazılıb çap edilmişdir. E.T. Sibgatullina Türkiyədə çap etdirdiyi məqaləsində dərgidə Tukay mövzusu

haqqında yığcam məlumat vermişdir [14, s.203-208]. B.T.Somunçuoğlunun “Kazan” dərgisinin nəşr tarixinə həsr etdiyi məqalədə də dərginin ayrı-ayrı nömrələrində Qabdulla Tukaya həsr olunmuş məqalələrin, ithaf edilmiş şeirlərin və şairin özünün dərc olunmuş şeirləri haqqında məlumat əldə etmək mümkündür [15, s.71-90]. Çox təəssüf ki, 10 noyabr (Kasım) 1978-ci ildə “Kazan”a maliyyə dəstəyi göstərən Əhmət Vəli Məngərin vəfat etməsi səbəbindən dərgi fəaliyyətini dayandırmışdır. Türkiyədə yaşayan Kazan türklərinin mədəni həyatında böyük rol oynamış bu dərgi, eyni zamanda Qabdulla Tukayın ədəbi irsinin nəşri, tədqiqi və təbliği sahəsində də müstəsna xidmət göstərmişdir. Demək olar ki, dərginin əsas mövzusu Tukayla bağlı olmuşdur. Ümumiyyətlə, Tukay mövzusu dərgidə üç istiqamətdə öz əksini tapmışdır:

1. Tukayın öz əsərlərini tatarca və türkcə vermək;
2. Tukay ədəbi yaradıcılığına həsr olunmuş elmi məqalələrin dərgidə dərc edilməsi;
3. Tukaya həsr olunmuş nəsr və poeziya nümunələrinin dərc edilməsi.

Bundan başqa, Türkiyə xaricində Tukayla bağlı keçirilən ədəbi-bədii, elmi tədbirlər haqqında məlumat verilmişdir.

Ümumilikdə dərginin 1970-1980-ci illərdə çapdan çıxan 23 nömrəsində Tukayın 20-dən çox əsəri dərc edilmişdir [14, s.204-205].

12 oktyabr (Ekim) 1980-ci ildə Türkiyədə baş verən hərbi çevriliş zamanı İstanbuldakı “Kazan Türkləri Kültür və Yardımlaşma Dərnəyi” bağlanmışdır. 1992-ci ildə Eskişehirdə yaşayan Kazan tatarları yenidən “Kazan Türkləri Kültür və Yardımlaşma Dərnəyi” qurmuşlar [9, s.8]. Lakin “Kazan” dərgisi maliyyə səbəbindən nəşrini yenidən davam etdirə bilməmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Apakay Şemsiye. Ben Kazanda // Kazan. Üç aylık dergi. 1976. Yıl: VI, Sayı: 17.
2. Arat Reşid Rehmeti. Abdullah Tukay (1886-1913) // Türk Kültürü, 1964, Sayı: 19.
3. Binark Naile. Abdullah Tukayın şiirlerinde çocuk teması // Kazan. Üç aylık dergi. 1973. Yıl: III, Sayı: 10.
4. Deuş-Gieling Nerkiz. Tukayga hörmətler bilen – Tukaya hörmətlərlə // Kazan. Üç aylık dergi. 1976. Yıl: VI, Sayı: 18.
5. Devlet Nadir. Abdullah Tukayın şiirlerinden örnekler // Kazan. Üç aylık dergi. 1973. Yıl: III, Sayı: 10.
6. Devlet Nadir. Başlarken // “Kazan” dergisi, Eylül 1970, Yıl: 1, Sayı: 1.
7. Devlet Nadir. Büyük Şair Abdullah Tukay(1886 –1913)ın Tatar Halk edebiyatı Hakkındaki Görüşleri // Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1993, Cilt: 26.
8. Devlet Nadir. Kazan Türkleri ve Abdullah Tukay (28.IV.1886 – 15.IV.1913) // Kazan. Üç aylık dergi. 1971. Yıl: 1, Sayı: 3.
9. Devlet Nadir. Türkiye ile Rusya Arasındaki Körpü: Tatarlar // https://www.academia.edu/6811696/Türkiye_ile_Rusiya_arasındaki_körpü_tatarlar_2008de_yazılmış_ve_tümüyle_herhangi_yerde_yayımlanmamış_makale – 30.07.2022.
10. Gəbdüş Hüseyin. Neden ben küçük “Apuş” değil kos-kocaman “Tukay” oldum? // Kazan. Üç aylık dergi. 1973. Yıl: III, Sayı: 10.
11. İşıkey Saniye. Abdullah Tukayın 90ncı yıldönümü // Kazan. Üç aylık dergi. 1976. Yıl: VI, Sayı: 17.
12. İşıkey Saniye. Nisan yağmuru // Kazan. Üç aylık dergi. 1972. Yıl: II, Sayı: 7-8.
13. Minhac. Dahi Tukayını iske alu – Dahi Tukayı xatırlama // Kazan. Üç aylık dergi. 1978. Yıl: VIII, Sayı: 22.
14. Sibgatullina E.T. Kazan Dergisinde (1970-1980) Tukay Teması (Aktaran: Seher Memiş) // Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 2011, Sayı: 32.
15. Somuncuoğlu Bekir Tümen. Kazan Dergisi (1970-1980) // Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Nisan 2009, Yıl: 13, Sayı: 1.
16. Taymas Abdullah Battal. Kazanlı Şair Abdullah Tukay Üzerine // Türk Kültürü, 1963, Sayı: 9.

17. Taymas Abdullah Battal. Yeni Kazan türk edebiyatına kuşbakışı // Kazan. Üç aylık dergi. 1978. Yıl: VIII, Sayı: 21.
18. Temir Ahmet. Abdullah Tukay (1886-1913) // Kazan. Üç aylık dergi. 1973. Yıl: III, Sayı: 10.
19. Temir Ahmet. Abdullah Tukay (1886-1913). Ölüm yıldönümü dolayısıyla // Türk Kültürü, 1965, Sayı: 31.
20. Temir Ahmet. Tukay Devri Kazan Şairleri // Kazan. Üç aylık dergi. 1971. Yıl: 1, Sayı: 3.
21. Tukay Abdullah (Doğumunun 90. yıl dönümü dolayısıyla) // Kazan. Üç aylık dergi. 1976. Yıl: VI, Sayı: 17.
22. Tukay Abdullah. Sak-suk beytleri. (Mətn və tərcümə) // Kazan. Üç aylık dergi. 1970. Yıl: 1, Sayı: 1.
23. Tukay Gabdulla. Muherrirge // Kazan. Üç aylık dergi. 1974. Yıl: IV, Sayı: 12.
24. Tukay Gabdulla. Şihap Hezret // Kazan. Üç aylık dergi. 1972. Yıl: II, Sayı: 7-8.
25. Tukay Gabdulla. Şiirler // Kazan. Üç aylık dergi. 1974. Yıl: IV, Sayı: 11.
26. Tukay Gabdulla. Tiatır // Kazan. Üç aylık dergi. 1975. Yıl: V, Sayı: 14.
27. Тукай Габдулла. Энциклопедия. Баш мөхәррир: З.З.Рәмиев. Редакция совет: Р.И.Вәлиев, А.М.Сибәгатуллин, М.Х.Саләхов, К.М.Миңнулин, З.З.Рәмиев. Казан: Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты, 2016.
28. Zülfikar H. Abdullah Tukay (1886-1913) // Türk Kültürü, 1968, Yıl: 6, Sayı: 66.

Публикация и изучение литературного наследия Габдуллы Тукая в журнале «Казань» (1970-1980), издаваемом в Турции

Исмихан Османлы

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: iosmanli59@yahoo.com

Резюме. Литературное наследие Габдуллы Тукая (1886-1913), поэта-классика татарского народа, всегда было в центре внимания татар мира. Они писали и публиковали научные статьи, охватывающие различные области его творчества, в научных журналах стран своего проживания, переводили и распространяли образцы его поэзии. Большую работу в этом деле проделали ведущие представители татарской диаспоры, проживающие в Турции в качестве эмигрантов – ученые и интеллигенция, даже представители бизнеса. Они создавали в Турции различные объединения, издавали газеты и журналы, писали и публиковали статьи не только об общественно-политической жизни Татарстана, а также об истории и литературе, о поэтах, писателях и ученых, широко рекламировали творчество выдающегося поэта, публициста, общественного деятеля Габдуллы Тукая. Видные татарские и турецкие ученые написали и опубликовали множество статей о его творчестве. Журнал «Казань», издававшийся татарской диаспорой в Стамбуле в 1970-1980-е годы, занимал особое место среди журналов, в которых широко пропагандировалось творчество Габдуллы Тукая в Турции.

В данной статье подробно рассматривается работа, проделанная в области публикации и исследования литературного наследия Габдуллы Тукая в различных номерах этого журнала.

Ключевые слова: Турция, Габдулла Тукай, татарская диаспора, журнал «Казань», поэзия, перевод